

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна  
Центр болгаристики та балканських досліджень  
імені Марина Дринова

Харківське міське товариство болгарської культури  
імені Марина Дринова

Болгарська академія наук  
Інститут історичних досліджень  
Комісія істориків Україна – Болгарія  
Община Панагюриште

# ДРИНОВСЬКИЙ ЗБІРНИК ТОМ VII



ИЗДАТЕЛСТВО НА БАН  
„Проф. МАРИН ДРИНОВ“

Харків – Софія • 2014

*Рекомендовано Науковою радою Центру болгаристики та балканських досліджень імені М. Дринова (протокол № 2 від 6 жовтня 2014 р.)*

#### **Редакційна рада**

М. Г. Станчев (Україна) – голова, Д. Айдачич (Сербія), П. Бахмайер (Австрія),  
І. Тодев (Болгарія), Н. Белішки (Болгарія), Л. В. Горіна (Росія),  
І. Ілчев (Болгарія), К. Косев (Болгарія), Г. Марков (Болгарія),  
Ю. М. Могарічев (Україна), В. Ю. Саленков (Україна), Ю. Є. Хидзик (Україна),  
Н. Н. Червенков (Молдова), Г. Й. Чернявський (США).

#### **Редакційна колегія**

Страшнюк С. Ю., доц., к.і.н. (головний редактор, Харків); Стоянов І., проф., д.і.н. (заст. головного редактора, Велико Тирново); Сорочан С. Б., проф., д.і.н. (заст. головного редактора, Харків); Ченчик Д. В., доц., к.і.н. (відповідальний секретар, Харків); Бурдяк В. І., проф., д. політ. н. (Чернівці); Віднянський С. В., проф., д.і.н. (Київ); Гришина Р. П., проф., д.і.н. (Москва); Дроснева Е., доц., д-р (Софія); Козлітін В. Д., проф., д.і.н. (Київ); Кравченко В. В., проф., д.і.н. (Едмонтон); Куделко С. М., проф., к.і.н. (Харків); Мартем'янов О. П., доц., к.і.н. (Харків); Микитенко О. О., п.н.с., д.ф.н. (Київ); Мілова М. І., проф., д.політ.н. (Одеса); Мільчев В. І., проф., д.і.н. (Запоріжжя); Муртузалієв С. І., проф., д.і.н. (Москва); Наумов С. О., проф., д.і.н. (Харків); Петков П. Ст., проф., д-р (Велико Тирново); Поліщук І. О., проф., д. політ. н. (Харків); Посохов С. І., проф., д.і.н. (Харків); Потрашков С. В., проф., д.і.н. (Харків); Пригарін О. А., доц., к.і.н. (Одеса); Радкова Р., проф., д.і.н. (Софія); Романюк О. І., проф., д.політ.н. (Харків); Тодоров І. Я., проф., д. і. н. (Ужгород); Торгіка О. О., проф., д.і.н. (Харків); Чижов О. П., доц., к.і.н. (Харків); Чорний Д. М., проф., д.і.н. (Харків); Чорний В. П., проф., к.і.н. (Львів), Яровий В. І., проф., д.і.н. (Київ).

#### **Адреса редакційної колегії**

Україна, 61022, Харків, м. Свободи, 6, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Центр болгаристики та балканських досліджень імені М. Дринова  
Тел. / факс: (057)-707-55-47; E-mail: drinovcenter@gmail.com

Друкуються за підтримки Болгарської академії наук та общини Панагюриште (Болгарія)

#### **СВІДОЦТВО**

ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ  
ІНФОРМАЦІЇ Серія КВ № 122231-1115Р

**ISBN: 978-954-322-812-6**

- © Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2014
- © Константин Атанасов Жеков, художнє оформлення, 2014
- © Видавництво Болгарської академії наук імені проф. Марина Дринова, 2014

## УКРАЇНСЬКЕ КУЛЬТУРНЕ ОБ'ЄДНАННЯ В БОЛГАРІЇ

*В. Власенко*

**Власенко, В. М. Українське культурне об'єднання в Болгарії**

У статті йдеться про діяльність громадсько-політичної організації українських емігрантів «Українське культурне об'єднання в Болгарії» у міжвоєнний період. Висвітлюються політичні та культурні акції організації.

**Ключові слова:** Болгарія, еміграція, Українське культурне об'єднання.

**Власенко, В. Н. Украинское культурное объединение в Болгарии**

В статье речь идет о деятельности общественно-политической организации украинских эмигрантов «Украинское культурное объединение в Болгарии» в межвоенный период. Освещаются политические и культурные акции организации.

**Ключевые слова:** Болгария, Украинское культурное объединение, эмиграция.

**Vlasenko, V. M. The Ukrainian cultural union in Bulgaria**

This paper is devoted to public political organization “Ukrainian cultural union in Bulgaria” that was established and operated by Ukrainian emigrants during the interwar period. The author focuses on the political and cultural activities that have been handled by the organization.

**Keywords:** Bulgaria, emigration, Ukrainian cultural union.

Із здобуттям Україною незалежності інтерес до міжвоєнної української політичної еміграції в Європі посилювався. Це було пов'язано з тим, що, незважаючи на строкастість політичних течій та партій в еміграції, вона сповідувала альтернативні радянській (УСРР/УРСР) форми державного устрою України. З'явилися збірники документів, мемуари, епістолярії провідників еміграції, документальні публікації, монографії, статті у науковій періодиці, навчальні посібники, довідково-бібліографічні видання тощо. У науковій літературі знайшли відображення різноманітні сторони життя еміграції як на рівні континенту, так і окремих країн. Проте основна увага дослідників зосереджувалася переважно на тих країнах, де існували політичні центри української еміграції (Австрія, Німеччина, Польща, Франція, Чехословаччина). Менше уваги приділялося вивченню її периферійних осередків, зокрема на Балканах. Серед країн цього європейського регіону можна виділити Болгарію, де українська еміграція виокремилася із російського емігрантського загалу. Незважаючи на русофільство болгарської влади, фінансову й організаційну підтримку російської еміграції з боку Англії, Франції, США, міжнародних, американських і болгарських благодійних інституцій і, відповідно, брак такої допомоги українській еміграції, вона спромоглася створити низку різноманітних громадських організацій, видавати українську пресу. Саме тому актуальним є питання самоорганізації української політичної еміграції у Болгарії. У нашій роботі ми застосовуємо поняття політичної еміграції в її вузькому сенсі, тобто йдеться не про всю українську еміграцію, а лише ту її частину, яка була політично вмотивована, ідеологічно визначена, організаційно структурована та сповідувала ідею відновлення незалежної та суверенної України у різних її формах.

Історія міжвоєнної української політичної еміграції в Болгарії знайшла певне відображення у науковій літературі. Уривчасті дані про українську еміграцію в цій балканській країні наводяться у монографіях з історії міжвоєнної української політичної еміграції в Європі<sup>1</sup>, українсько-болгарських відносин<sup>2</sup>, військовополонених та інтернованих<sup>3</sup>, про документальну спадщину української еміграції в Європі<sup>4</sup>, одного з лідерів еміграції в Болгарії М. Парашука<sup>5</sup>, а також у збірнику документів з історії української еміграції<sup>6</sup>. У документальних публікаціях та статтях наукової періодици йдеться про прибуття емігрантів до Болгарії<sup>7</sup>, створення перших громадських організацій та їх засновника В. Філоновича<sup>8</sup>, Українську громаду в Болгарії (УГ)<sup>9</sup>, філію Українського національного козацького товариства (УНАКОТО)<sup>10</sup>, українську пресу<sup>11</sup>, встановлення емігрантами пам'ятника М. Драгоманову<sup>12</sup>, взаємовідносини емігрантів з Л. Шишмановою-Драгомановою<sup>13</sup>, відзначення еміграцією Шевченківських свят<sup>14</sup>, архівну україніку в Болгарії<sup>15</sup>.

У російській історіографії українську еміграцію в Болгарії або взагалі не виокремлюють з російського емігрантського загалу, або розглядають її як невід'ємну складову російської еміграції. Такої ж точки зору дотримується і сербський спеціаліст з історії російської еміграції на Балканах М. Йованович<sup>16</sup>. Лише в деяких роботах звертається увага на існування так званого «українського питання» у середовищі російської еміграції взагалі та на Балканах зокрема<sup>17</sup>.

Серед болгарських дослідників російської еміграції на наявність у міжвоєнній Болгарії українських організацій та преси вказували Д. Даскалов та Ц. Кьосева. При цьому перший автор вважає керівників українських організацій діячами російської еміграції, які насправді були її опонентами<sup>18</sup>. Другий автор відзначає національну відокремленість українців від російської еміграції<sup>19</sup>. Нещодавно побачила світ робота болгарського журналіста П. Мангачева, присвячена історії міжвоєнної української еміграції, в тому числі й її громадським організаціям. Попри певні неточності та описовий характер роботи, вона є поки що єдиною в Болгарії працею із даної проблеми<sup>20</sup>. Публікації про українські емігрантські громадські організації зустрічаються і на сторінках болгарської преси<sup>21</sup>. До дослідження міжвоєнної української еміграції в Болгарії долучилися і місцеві представники сучасної української діаспори у цій країні<sup>22</sup>.

Інформацію про українську еміграцію містять також довідкові архівні видання – документальний каталог<sup>23</sup> та науково-інвентарний опис особистого архіву професора М. Парашука у Центральному державному архіві Болгарії<sup>24</sup>. У першому виданні подано перелік документів з історії еміграції, які зберігаються у фондах кількох болгарських архівів та Національному літературному музеї. Друге видання – опис архіву професора, скульптора, громадсько-політичного діяча й одного з лідерів української політичної еміграції в Болгарії.

Проте поза увагою дослідників залишилося питання про діяльність первинних осередків еміграції – громадських організацій. Саме тому автор ставить собі за мету розкрити це питання на прикладі Українського культурного об'єднання в Болгарії.

Внаслідок трьох хвиль еміграції 1919–1920 рр. з України, Криму та Півдня Росії безпосередньо та через Константинополь до Болгарії прибуло декілька десятків тисяч емігрантів. За даними сучасних дослідників, у 1922 р. їхня кількість сягнула 35–36 тис. осіб<sup>25</sup>. Близько половини з них склали військові. За «Темною адресною книгою частин Російської армії» від 24 лютого 1922 р. їх було 15 129 осіб<sup>26</sup>, даними Українського посольства (квітень 1922 р.) – 17 тис. осіб<sup>27</sup>. Відчутною серед них була питома вага уродженців і жителів України. У доповідях начальника Генерального штабу до військового міністра УНР від 4 листопада та 20 грудня 1921 р. фігурували дані про перебування в країні від 6 тис.<sup>28</sup> до 8 тис.<sup>29</sup> українських військових, які жили «своїм національним життям». Зауважимо, що тут не враховано тих українців, які прибули до Болгарії наступного року. У квітні 1922 р. дипломатичний агент УНР в Болгарії повідомив МЗС УНР про те, що з 10 тис. цивільних біженців чоловічої статі російських громадських діячів і чиновників, які орієнтувалися на Врангеля, було близько 2 тис. осіб, донських, кубанських козаків та росіян лівих поглядів, які намагалися жити більш-менш самостійно від Врангеля – понад 4 тис. осіб, «свідомих» українців, які нічого спільного з Врангелем не хотіли мати й орієнтувалися на Українське посольство, – понад 3 тис. осіб<sup>30</sup>. У сучасних дослідженнях йдеться про 7 тис. українців, які опинилися в Болгарії після поразки національно-визвольної боротьби та закінчення громадянської війни в Росії<sup>31</sup>.

Розбіжності щодо кількості українських емігрантів пояснюються тим, що у документах йшлося про різні категорії українців, оскільки автори застосовували різні критерії при визначенні поняття «українець». Найчастіше українців виділяли за географічно-територіальною ознакою, тобто місцем народження або проживання. Більшість армії Врангеля склали мобілізовані молоді люди переважно з Катеринославщини, Полтавщини, Харківщини, Херсонщини, менше – з Київщини і Чернігівщини, зовсім мало – з Волині та Поділля<sup>32</sup>. Тому за цією ознакою питому вагу українців серед усього російського емігрантського загалу визначали у 50%<sup>33</sup>, 70%<sup>34</sup> і навіть 80% (разом з кубанцями)<sup>35</sup>. Проте не всі народжені в Україні вважали себе українцями, так само як частина кубанських козаків в еміграції ототожнювала себе більше з Україною, ніж із Росією.

В умовах еміграції для багатьох біженців поділ на українців і росіян був умовним і мінливим. Наприклад, колишні професори Новоросійського (Одеського) університету В. Зав'ялов та М. Попруженко спочатку прихильно поставилися до української справи у Бол-

гарії, у 1922 р. були членами Тимчасового комітету Українського товариства Червоного Хреста, але згодом стали її критиками й опонентами<sup>36</sup>. З іншого боку, у 1923 р. до правління Української громади в Софії звернулася група учнів російської гімназії із пропозицією зарахувати їх до складу організації, щоб разом дочекатися того часу, *«коли ми всі станемо під жовто-блакитний стяг»*<sup>37</sup>.

Крім того, чимало українських емігрантів в період національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр. служили у різних арміях: гетьманській, УНР, УГА, ЗСПР, *«Русской»*, Червоній, а також у партизансько-повстанських загонах<sup>38</sup>. Наприклад, після занепаду Української держави багато членів уряду П. Скоропадського, вищих державних чиновників і військових стали на бік державних утворень білої Росії, проте в еміграції чимало примусово мобілізованих до армії Врангеля українців, особливо з Катеринославщини, Полтавщини та Херсонщини, перейшло *«до Петлюри»*<sup>39</sup>. Тобто в еміграції уродженці України могли прилучитися як до української, так і російської спільноти. При виборі визначальною могла стати як матеріальна сторона (орієнтація на того, хто забезпечить найнеобхіднішим – їжею, ночівлею та ліками), так і національне самоусвідомлення, незважаючи на матеріальну скруту.

Вже на початку 1920-х рр. з-поміж українців виділяли свідомих, малосвідомих, не-свідомих і ренегатів або малоросів. При цьому майже усі вони в Болгарії перебували у російському емігрантському середовищі, під впливом російських старшин та численної російської інтелігенції і тому думати про *«якусь там Україну»* на початку еміграції, як стверджував В. Філонович, просто не могли. До того ж, на емігрантів впливало і русофільство болгар<sup>40</sup>. Дипломатичний агент УНР в Болгарії В. Драгомирецький поділяв усіх українців на дві групи: *«свідомих і такі, які сліпо тримаються Врангеля. Перші зовсім відокремились від армії Врангеля, тримають постійний зв'язок з українським посольством і відносяться негативно до добровольців... Друга група – «українці по назві», служать Врангелю може ще й вірніше як великороси... Часом і вони з'ясовуються перед нами в своїй прихильності, але це все постійно робиться при звисних умовах: «без Петлюри», «без самостійности», при признанню «общерусского языка», «единой общей родины» і т.д.»*<sup>41</sup>. На думку одного з провідників української еміграції в Болгарії полковника Б. Цибульського, на початку 1920-х рр. серед емігрантів з України кількість тих, хто свідомо визнавав себе українцем, було приблизно 2 тис. осіб, в тому числі української інтелігенції – близько 200 осіб<sup>42</sup>.

Упродовж майже двох десятиліть кількість російської й української еміграції скорочувалася внаслідок репатріації, рееміграції до інших країн, набуття болгарського громадянства, одруження з болгарками та смерті емігрантів. У болгарській статистиці того часу українців не виділяли в окрему групу, вважаючи їх російськими емігрантами. У 1929 р. в країні російських емігрантів налічувалося 24,5 тис. осіб, 1936–1937 рр. – 16,5 тис. осіб<sup>43</sup>. За даними болгарської політичної поліції, на межі 1920-х–1930-х років у Болгарії проживало 1,2 тис. українських емігрантів<sup>44</sup>. Очевидно, йдеться про політичну еміграцію, тобто тих людей, які публічно визнали себе українцями і перебували у складі різноманітних українських організацій.

Перші громадські організації української еміграції в Болгарії виникли 1921 р. з ініціативи підполковника В. Філоновича та за сприяння Українського посольства. Це була *«Українська громада в Болгарії»* (з філіями по країні), з якої невдовзі виділилися військова організація *«Січ»* та Культурно-просвітній гурток. Завдяки зусиллям представників цих організацій та допомозі головного інтенданта болгарської армії полковника Каратункова, Болгарського й Українського товариств Червоного Хреста у Софії була зведена *«Українська хата»*, де розміщувалися притулок на 150 осіб, бібліотека-читальня, їдальня, виробничі майстерні та представництва громадських організацій<sup>45</sup>. За даними тогочасної української преси, наприкінці 1922 р. *«Українська громада в Болгарії»* (УГ) мала 1200–1500 членів<sup>46</sup>. Через внутрішні суперечки, виїзд до Чехословаччини В. Філоновича, брак організаторських сил, дії російської еміграції та болгарської влади у 1924–1925 рр. діяльність громадських організацій була припинена. Де-факто (нелегально) існував лише Український гурток ім. М. Драгоманова, до якого увійшла частина колишніх членів УГ.

Через декілька років болгарська влада дозволила українським емігрантам створити громадську організацію. Навесні 1926 р. декілька ініціативних груп українських емігрантів звернулося до болгарської влади за легалізацією українських громадських організацій.

З пересторогою цю новину сприйняла російська еміграція. Паризька газета «Русское время» зазначила, що «это предприятие (створення українських організацій – В. В.) в русской массе... несомненно вносит элемент расчленения в эмигрантскую среду, и в этом его печальная сторона»<sup>47</sup>. Рішення Міністерства внутрішніх справ № 1837 про легалізацію Українського культурного об'єднання (УКО) в Болгарії було прийнято 18 червня 1926 р.<sup>48</sup> Наприкінці того ж року організація налічувала 17 членів, на початку 1928 р. – 27<sup>49</sup>, в середині 1930-х рр. – близько 40 осіб<sup>50</sup>. Головами управи УКО були Володимир Колісниченко (з 1926 р. – з перервами), Іван Орлов (з 1928 р. – з перервами), доктор наук Дмитро Шелудько (з 1934 р.), Петро Литвиненко (з 1938 р.), Дмитро Майстренко (1940–1942). До керівного складу організації у різний час належали Олександр Васецький, Демид Гулай, Олексій Залуговський, Митрофан Зарицький, С. Йосипів, Євген Кириченко, Іван Коршун, Донат Криворучко, Григорій Мицик, Микола Ніцкевич, В. Орлов, Павло Педашенко, Федосій Полтавців, Тетяна Рибальченко, Іван Тахтаї, Йосип Ткаченко, Олександр Труш, Сергій Юзефович та Василь Яковенко<sup>51</sup>.

Ініціатором створення організації виступило Українське національне козацьке товариство на чолі з І. Полтавцем-Остряницею. Воно мало свою філію в Болгарії. Більшість її членів одночасно належала і до УКО. Під впливом цієї гетьманської політичної організації УКО перебувало до початку 1930-х рр. Проте з появою Організації українських націоналістів (ОУН), відвідуванням Болгарії її представниками Леонідом Костарівим і Миколою Сціборським та направленням до цієї країни резидентів Івана Шиманського та Миколи Ніцкевича вплив нової політичної сили на УКО посилюється. На початку 1930-х років об'єднання вже цілком перебувало під впливом ОУН<sup>52</sup>. Неодноразово відбувалися спільні засідання УКО й осередку ОУН у Софії. Така практика припинилася 1936 р., коли М. Ніцкевич остаточно визнав її неефективною. У Болгарії існувало 2 осередки ОУН – у Софії та Варні. До складу першого входили І. Коршун (керівник), В. Князєв, Д. Криворучко, Й. Ткаченко, П. Литвиненко та Т. Коваленко, другого – М. Дробаха, В. Коваленко, Терещенко та ще одна особа<sup>53</sup>. За іншими даними, у Варні діяла група, до якої належали Дробаха, Бондар, Колесник, Терещенко, Фастовець<sup>54</sup>.

Незважаючи на контроль ОУН над громадською організацією, серед її керівництва залишалися і прихильники гетьманського руху, зокрема, І. Орлов та В. Колісниченко. Це відзначали і керівники ОУН<sup>55</sup>. Через певні непорозуміння на політичному ґрунті й особисто з В. Колісниченком І. Орлов у середині 1930-х рр. вийшов зі складу УКО, проте 1940 р. відновив своє членство в організації.

УКО намагалось поширити свою діяльність на всю територію Болгарії. 1930 року в Бургасі виникло Українське культурне об'єднання. Декілька років його очолював доктор наук М. Корниліїв. З часом самостійна організація перетворилася на філію софійського УКО. У 1935 р. до її керівного складу входили Аврам Войт (голова), Павло Власенко, Михайло Григорієв, Юрій Гусак та Ілля Кравець<sup>56</sup>. Завдяки зусиллям М. Ніцкевича у Слівені була відкрита філія на чолі з Василем Круглим. Восени 1934 р. вона мала 21 члена<sup>57</sup>. М. Ніцкевич сприяв появі ще однієї філії у Варні. Очолював її М. Дробаха<sup>58</sup>. УКО намагалось підтримувати своїх прихильників у регіонах. З цією метою туди з концертами виїжджали художні аматорські колективи. У листопаді 1934 р. такий концерт відбувся у Пловдиві<sup>59</sup>. Це давало можливість УКО розширити мережу своїх регіональних осередків. У 1936 р. у Пловдиві зусиллями Кирила Лойка була відкрита філія УКО, до якої увійшла частина колишніх членів філії УГ в цьому місті<sup>60</sup>.

У 1929 р. розпочалося суперництво між Українським культурним об'єднанням та новою посталою універсальною Українською громадою за вплив на емігрантів. Болгарське МВС декілька років не затверджувало статут УГ. До цього були причетні не тільки болгарська влада та російські емігранти, але й керівники УКО, оскільки побоювалися появи організації, яка орієнтувалася на Державний Центр (ДЦ) УНР в екзилі. Представники об'єднання доводили владі непотрібність ще однієї української організації<sup>61</sup>.

Після легалізації УГ суперництво з УКО виявилось у кількох напрямках. По-перше, прихильники ДЦ УНР намагались очолити загальноукраїнський об'єднаний рух під гаслом Української Народної Республіки. У червні 1929 р. у Празі відбулася I конференція української еміграції, на якій були представлені різні осередки еміграції в країнах Європи, зокрема УГ в Болгарії. Це викликало полеміку в емігрантській пресі. На сторінках «Розбудови нації» була опублікована низка статей щодо цієї події й участі в ній українських емігрантів з Болга-

рії<sup>62</sup>. У відповідь делегат від УГ в Болгарії Борис Цибульський на сторінках «Тризуба» подав свою точку зору на цю проблему<sup>63</sup>. Українським монархістам і націоналістам не сподобалося те, що ініціатором у цій справі виступили прихильники УНР. 1931 року в Бельгії відбулася нарада представників українських організацій за кордоном, яка і започаткувала створення Європейського об'єднання українських організацій на чужині (СОУОЧ). Декларацію про його заснування підписали представники 7 українських організацій та їхніх об'єднань у країнах Європи, в тому числі І. Орлов від УКО в Болгарії<sup>64</sup>. У документі зазначалося, що об'єднання є позапартійною національно-громадською установою федеративного характеру, яке має боронити матеріальні й моральні інтереси українців за кордоном<sup>65</sup>.

По-друге, УКО і УГ по-різному оцінювали дії польської влади на території Західної України. Якщо УГ не виявила у цьому питанні активності, то УКО – навпаки. 30 листопада 1930 р. з ініціативи об'єднання відбулися надзвичайні збори («протестне віче») української колонії в Софії щодо польського терору у Східній Галичині. Доповіді виголосили доктор наук Вершинський, І. Орлов, В. Колісниченко, секретарем президії зборів був І. Коршун. Одноголосно була схвалена резолюція про засудження дій польської влади на західноукраїнських землях. Вона була опублікована в українській емігрантській, болгарській і німецькій пресі та розіслана різним впливовим громадським діячам та міжнародним інституціям. Крім того, газета «Независимост» (8.12.1930) передрукувала статтю французького журналіста Рене Мартеля з цієї проблеми<sup>66</sup>, а газета «Заря» (14.01.1931) опублікувала відповідь члена філії УНАКОТО та УКО Ф. Полтавців на закиди редакції російської емігрантської газети «Возрождение» щодо сепаратизму «українських самостійників» у Болгарії й організації Українським культурним об'єднанням «протестного віча» у Софії<sup>67</sup>.

Представники Уряду УНР в екзилі у Болгарії Я. Малиновський і В. Филонович визнавали успіхи УКО й ОУН у протистоянні з уенерівськими організаціями та поширення їхнього впливу на українську еміграцію в цій балканській країні<sup>68</sup>.

Незважаючи на різні політичні орієнтації УКО й УГ, обидві організації брали участь в об'єднанчому русі української еміграції в Болгарії, намагаючись очолити його. 14–15 жовтня 1933 р. у Софії з ініціативи Української громади відбувся І конгрес українських організацій у Болгарії, в якому взяли участь 26 делегатів від 10 громадських організацій та Комітету з будівництва Українського дому, в тому числі від УКО в Софії (В. Колісниченко, І. Коршун, П. Литвиненко, Д. Майстренко, М. Ніцкевич) та Бургасі (М. Корниліїв), Українського гімнастичного товариства «Січ» (П. Педашенко). До президії конгресу увійшли Д. Майстренко (заступник), П. Литвиненко (секретар); мандатної комісії – І. Коршун. Наслідком конгресу стало створення Союзу українських організацій у Болгарії (СУОБ). До складу його управи увійшли Д. Майстренко (заступник), П. Литвиненко (скарбник), ревізійної комісії – М. Корниліїв (голова)<sup>69</sup>.

Проте через протистояння гетьманців, уенерівців та націоналістів консолідації української еміграції навколо СУОБ не відбулося. Тому на І делегатському з'їзді, що відбувся 4–5 листопада 1934 р. у Софії, управа Союзу була оновлена. До її складу увійшли М. Корниліїв (голова), Д. Майстренко (заступник, перед з'їздом виконував обов'язки голови), ревізійної комісії – І. Коршун<sup>70</sup>. Згодом управу СУОБ очолив Д. Майстренко. Проте в середині 1930-х рр. протистояння представника УГ уенерівця Я. Малиновського та представника УКО націоналіста М. Ніцкевича за вплив у Союзі українських організацій закінчилося на користь першого. УКО вийшло зі складу Союзу, який наприкінці 1930-х років припинив своє існування, а на початку Другої світової війни, коли уенерівські організації втратили фінансову допомогу з боку Польщі, частина членів УГ приєдналася до УКО. У 1939 р. після нетривалої кризи УКО відродилося і фактично перетворилося на центральну установу української еміграції в Болгарії<sup>71</sup>.

Обидві організації представляли українців на офіційних заходах болгарської влади. Так, 31 жовтня, 1 та 2 листопада 1930 р. у Болгарії відбулися урочистості з нагоди шлюбу болгарського царя Бориса III з італійською принцесою Джованою. В них взяли участь й іноземці, громадські організації яких були зареєстровані в Болгарії. Серед них – Українське культурне об'єднання та Українська громада. Хоча обидві організації отримали запрошення окремо, проте на заході українську спільноту вони представляли разом, причому під жовто-синім прапором УГ. Українська колона на маніфестації налічувала 70–80 осіб. Серед них були й ті, хто не належав до українських організацій, проте вважав себе українцем<sup>72</sup>.

Українське культурне об'єднання, одним із завдань якого було зближення українського і болгарського народів, намагалось налагодити зв'язки з болгарськими громадськими організаціями та діячами. Саме про це йшлося у листі заступника голови управи УКО І. Орлова до голови управи Українсько-болгарського товариства, колишнього посла Болгарії в Україні професора Івана Шишманова від 12 жовтня 1926 р.<sup>73</sup> Гарні стосунки у керівництва УКО в особі І. Орлова склалися з Лідією Шишмановою-Драгомановою. Об'єднання надсило доньці М. Драгомановою запрошення на різноманітні заходи організації, державні та релігійні свята, допомагало їй у розшуку в Болгарії Омеляна Береста<sup>74</sup>. УКО брала участь у культурних заходах товариства «Славянська бесіда». 14 грудня 1929 р. у приміщенні товариства в Софії була влаштована сімейна вечірка-концерт. Виступали представники різних слов'янських народів. Українців представляв хор під орудою І. Орлова. Українські народні пісні виконала Цанкова (латвійка, яка вийшла за болгарина), танок «Гонак» – Софія Орлова й Іван Тахтаї<sup>75</sup>. 16 квітня 1932 р. у приміщенні товариства «Славянська бесіда» був влаштований традиційний бал-вечірка. У ньому взяли участь близько 10 товариств слов'янських народів (поляків, росіян, українців, хорватів та чехів), які діяли в Болгарії. Кожний народ представив свій окремий номер програми. Члени УКО С. Орлова й І. Тахтаї виконали танок «Гонак»<sup>76</sup>.

Широкою була діяльність УКО на ниві культури. Заходи у цій галузі слугували засобом збереження національної ідентичності емігрантів і способом адаптації їх до нового громадсько-політичного та мовно-етнічного середовища. У листі до військового міністра УНР в еміграції генерала В. Сальського від 3 травня 1937 р. полковник В. Філонович зазначав, що УКО «по своєму культурному рівню є вищою ніж Громада. Має ця організація добре організований клуб, порядну бібліотеку, користується матеріальною підтримкою багатших членів своєї організації»<sup>77</sup>. Клуб об'єднання (вул. Царя Сімеона, 69) мав 6 кімнат, бібліотеку. Фінансова підтримка для функціонування клубу надходила від члена управи УКО Д. Майстренка та українців із США<sup>78</sup>. Хор УКО налічував близько 40 осіб. У різний час його очолювали І. Орлов та Я. Володін. Хор відіграв важливу роль у пропаганді української справи в Болгарії. 5 січня 1935 р. по Софійському радіо транслювалися пісні у виконанні хору. Неодноразові виступи колективу перед широкою болгарською громадськістю вплинули на те, що до репертуару великих болгарських державних хорів були включені й деякі українські пісні. УКО організувала лекції з історії, культури, економіки, концерти, вистави. Щотижня у клубі виступав струнний оркестр<sup>79</sup>.

Члени УКО й УНАКОТО були причетні до видання двотижневика «Независимост» болгарською мовою (Софія, 1930) та національної громадської інформаційної газети «На сторожі» (1931 р. вийшло декілька чисел). На сторінках першого видання друкувалися статті І. Орлова та Ф. Полтавціва<sup>80</sup>, другого – І. Коршуна, І. та С. Орлових, Ф. Полтавціва. Редактором газети «На сторожі» був І. Орлов, видавцем – Ф. Жеребко<sup>81</sup>.

Українська еміграція в Болгарії відзначала національні, державні, релігійні свята, ювілеї історичних подій та постатей. Зазвичай це робилося зусиллями кількох українських громадських організацій, в першу чергу УКО, УГ та СУОБ. Чи не єдиним святом, у якому брали участь члени українських і кубанських громадських організацій, монархісти і республіканці, соціалісти і націоналісти, а також «малороси» і місцева болгарська громадськість, були так звані Шевченківські свята (дні), приурочені до дня народження, роковин смерті українського поета та перепоховання його тіла на Чернечій горі у Каневі. Їх відзначали щороку в лютому-березні, іноді у квітні-травні. Зауважимо, що Шевченківські дні у Болгарії були започатковані Українським посольством і місцевою українською громадою ще у квітні 1920 р.<sup>82</sup> Підтримали цю традицію і новопосталі у 1921–1922 рр. українські емігрантські громадські організації<sup>83</sup>.

У 1928 р. з ініціативи УКО Шевченківське свято відзначили двічі. 11 березня у церкві святих Кирила та Мефодія за участю українських емігрантів, І. Шишманова, Н. Балабанова, урядовців Міністерства освіти Ходжева, В. Стефчева, І. Добрінова та Ніколова, представників болгарських і македонських культурно-освітніх організацій, студентів Софійського та Вільного (Свободного) університетів відбулася урочиста панахида з нагоди дня смерті поета. Правив службу і виголосив промову болгарський священик Харлампій Харлампев, виступив український хор. У заході взяли участь колишня артистка Українського державного театру Лідія Дуке та викладач Софійської духовної семінарії Микола Никитюк (Никитюків)<sup>84</sup>.



З метою влаштування святкового концерту із вшанування пам'яті Т. Шевченка був створений оргкомітет із представників українських (І. Орлов від УКО), болгарських і македонських культурно-освітніх організацій. У приміщенні болгарського Молодіжного християнського товариства (Софія, вул. Раковски, 135) відбулося декілька засідань комітету<sup>85</sup>. 12 травня у приміщенні товариства «Славянська бесіда» було влаштовано концерт, у якому взяли участь і болгарські та македонські громадські організації. На початку концерту український хор (35 чоловік) під орудою І. Орлова виконав «Заповіт» Т. Шевченка. Потім Д. Шелудько виголосив болгарською мовою доповідь про вплив творчості українського поета на болгарську літературу та окремих її представників, зокрема Любена Каравелова. Далі декламувалися твори поета українською та болгарською мовами. Надзвичайне враження на слухачів справили виступи оперної співачки Л. Дуке, яка замість двох пісень виконала на вимогу публіки 5 творів, та скрипаль Болгарської державної опери Емілія Попова. Акомпаніатором артистів був диригент Болгарської народної опери Цанко Цанков. Декілька творів на слова Т. Шевченка виконав український хор, закінчивши концерт пісню «Закувала та сива зозуленька». На сторінках місцевих газет «Независимост» та «Македония» були вміщені позитивні відгуки про цей захід української еміграції<sup>86</sup>.

13 березня 1932 р. свято було влаштоване спільними зусиллями УКО та УГ. Розпочалися велелюдні урочистості з панахиди у церкві святих Кирила та Мефодія. Вперше захід зібрав близько 200 українців. У супроводі українського хору під орудою Я. Володіна службу правили три болгарські священники. Потім відбулася академія (урочисте засідання). Хор виконав Шевченків «Заповіт». Від УКО доповідь виголосив І. Орлов, УГ – В. Маринчин, націоналістів – В. Колісниченко та Н. Федоровський, Софійської козацької (кубанців, донців, терців) станиці – Я. Лопух. Останній оратор зазначив, що Т. Шевченко є батьком і для козаків, а його «Кобзар» – настільною книгою кожної хати. Секретар УГ Г. Крупицький під акомпанемент гітари виконав пісню «Зійшов місяць, зійшов ясний» та продекламував написаний ним же вірш «До Тараса». Закінчилася академія виконанням гімну «Ще не вмерла Україна»<sup>87</sup>.

За таким же сценарієм Шевченківське свято було влаштовано УКО і УГ 12 березня наступного року. Після панахиди, яку правив болгарський священник Дмитро, відбулася академія, яку відкрив В. Колісниченко. Представниця УКО Т. Рибальченко прочитала вірш «Минають дні, минають ночі». І. Коршун виголосив доповідь «Пророк національного відродження України», Н. Федоровський та І. Шиманський прочитали реферати про життя та творчість Т. Шевченка<sup>88</sup>. У наступні роки УКО брало участь у Шевченківських святах, що були організовані СУОБ.

Спільними зусиллями кількох громадських організацій щороку в січні відзначали День незалежності України (22 січня) – проголошення Українською Центральною Радою ІV Універсалу. Іноді це свято поєднували з Днем соборності України (Акт Злуки УНР і ЗУНР). 16 лютого 1930 р. УКО власними силами організувало святкування 12-ої річниці проголошення незалежності України та 11-ої річниці проголошення Злуки українських земель<sup>89</sup>. 2 січня 1933 р. подвійне свято УКО відзначало вже разом з УГ. Від об'єднання у ньому взяли участь В. Колісниченко, Т. Рибальченко й І. Шиманський<sup>90</sup>. У наступні роки організатором відзначення Дня незалежності України виступав СУОБ. Для цього спеціально створювався оргкомітет, який неодноразово очолював І. Орлов. Так, 20 січня 1935 р. саме він відкрив святкову академію, а від УКО з доповіддю виступив М. Ніцкевич. З привітаннями до учасників академії звернулися голова місцевого осередку Союзу козаків-націоналістів Я. Лопух та отаман Софійської станиці «вільних козаків» ім. М. Рявола Косоротов<sup>91</sup>.

Іноді УКО брало участь у вшануванні пам'яті С. Петлюри. Цей захід щороку у травні організувала Українська громада з нагоди роковин смерті Голови Директорії УНР. Так, у панахиді й академії, що відбулися 25 травня 1933 р. у Софії, від УКО доповідь виголосив В. Колісниченко<sup>92</sup>. Наступного року організацією вшанування пам'яті С. Петлюри у Софії, Відині, Пловдиві, Русе та інших містах займався СУОБ на чолі з Д. Майстренком. У болгарській столиці у заході взяли участь у повному складі управи кількох українських організацій та філії Союзу козаків-націоналістів. Від УКО з промовою виступив М. Ніцкевич. Після закінчення академії був організований збір коштів на потреби Української бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі<sup>93</sup>. У 1938 р. ініціаторами панахиди по С. Петлюрі у церкві святих Кирила та Мефодія в Софії виступили УГ і УКО<sup>94</sup>.

Українське культурне об'єднання самостійно або разом з іншими організаціями відзначали світські та релігійні свята. У 1929 р. УГ виступила ініціатором організації для дітей емігрантів новорічної ялинки і звернулася до управи УКО з пропозицією створити для реалізації цієї мети спільний комітет. Проте тоді ця справа не була реалізована й обидві організації провели захід самостійно<sup>95</sup>. Лише 19 січня 1933 р. вперше новорічну ялинку для 60 дітей УКО й УГ влаштували разом у приміщенні Української громади<sup>96</sup>. У наступні роки ці дві організації проводили такі спільні заходи для дітей у приміщеннях УКО та УГ по черзі.

Українські громадські організації в Болгарії взагалі та УКО зокрема вшанували пам'ять видатних українських діячів. Так, у 1935 р. міжорганізаційний комітет влаштував скорботну («жалібну») академію пам'яті М. Грушевського, на якій виступили болгарський письменник С. Чілінгіров, професор Д. Шелудько та представник УКО М. Ніцкевич<sup>97</sup>.

Українське культурне об'єднання припинило своє існування у роки Другої світової війни. Після 9 вересня 1944 р. діяльністю УКО в Болгарії зацікавився СМЕРШ. Більше 20 його членів було заарештовано та відправлено до СРСР<sup>98</sup>.

Отже, у міжвоєнний період Українське культурне об'єднання було однією з найвпливовіших громадських організацій української еміграції в Болгарії. Виконуючи функції культурно-освітньої організації, воно де-факто займалося і громадсько-політичною діяльністю. УКО в Болгарії було легальним рупором спочатку УНАКОТО, а потім – ОУН. Найбільше організація виявила себе на ниві культури, відзначення національних і державних свят, налагодження співпраці з болгарською громадськістю. Незважаючи на суперництво й розходження в ідейно-політичній сфері з уенерівською Українською громадою в Софії, УКО співпрацювало з нею у галузі культури.

<sup>1</sup> Троцинський, В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. К.: Інтел, 1994, 259 с.; *Наріжний, С.* Українська еміграція : Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999, с. 119–121; *Україна крізь віки: в 15 т. Т. 15: Українці в світі / В. П. Троцинський, А. А. Шевченко.* К.: Альтернативи, 1999, с. 179–181.

<sup>2</sup> *Павленко, В.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. К., 1995, 224 с.

<sup>3</sup> *Срібняк, І. В.* Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924 рр.). К., 2000, с. 190–195.

<sup>4</sup> *Боряк, Т.* Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010). Нижин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011, 544 с.

<sup>5</sup> *Степовик, Д.* Скульптор Михайло Паращук: життя і творчість. Торонто-Едмонтон-К.: Вид-во Канадського ін-ту укр. студій Альбертського ун-ту, 1994, 226 с.; *Ониськів, М.* Українець Михайло Паращук: Ровесник болгарської волі, Страдник нашої долі. М. Ониськів, Б. Хаварівський. Тернопіль: Збруч, 2003, 173 с.

<sup>6</sup> *Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали.* К.: Парламентське вид-во, 2008, 928 с.

<sup>7</sup> *Срібняк, І.* Початки української військової еміграції на Балканах (1921–1923 рр.) // *Військово-історичний альманах.* К., 2006. – № 2. – С. 45–55.

<sup>8</sup> *Власенко, В.* «Тут повстали нові Карпатські Крути» (до біографії автора спогадів «Березневі дні Карпатської України» Василя Філоновича) // *Сумський історико-архівний журнал.* – 2009. – № 6–7. – С. 141–148; *Власенко, В.* До громадсько-політичної діяльності Василя Філоновича у Болгарії у 1921–1922 рр. // *Київська старовина.* – К., 2010. – № 6. – С. 97–115; *Каковкіна, О.* Українська діаспора в Болгарії в розвитку українсько-болгарських відносин // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки.* Острог, 2010. – Вип. 15. – С. 110–120; *Власенко, В.* До історії міжвоєнної української політичної еміграції на Балканах // *Пам'ятки : археографічний щорічник.* Т. 12. К., 2011, с. 124–145.

<sup>9</sup> *Власенко, В. М.* Українська громада в Болгарії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб») // *Сумська старовина.* – 2011. – № 35. – С. 14–27.

<sup>10</sup> *Власенко, В. М.* Філія Українського національного козацького товариства у Болгарії (1923–1936) за матеріалами болгарського і чеського архівів // *Дриновський збірник / Дриновски сборник.* Т. 5. Харків–Софія, 2012, с. 428–443.

<sup>11</sup> *Павленко, В.* Українська емігрантська преса в Болгарії міжвоєнного періоду / В. Павленко, П. Сохань // *Українська діаспора.* Ч. 1. К.-Чикаго, 1992, с. 85–98.

<sup>12</sup> *Власенко, В.* З історії встановлення пам'ятника М. Драгоманову в Софії. – URL: <http://www.bgukrainistika.com/widgets/Filemanager/uploads/anon/ALMANAH2.pdf> (дата звернення: 09.10.2013).

<sup>13</sup> *Власенко, В. М.* Українські емігранти в Болгарії і Л. М. Шишманова-Драгоманова: невідоме листування (За матеріалами Наукового архіву Болгарської академії наук) // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – № 14–15. – С. 30–42.

<sup>14</sup> *Власенко, В. Н.* Шевченковские дни украинской политической эмиграции в Болгарии в межвоенный период (по материалам парижского еженедельника «Тризуб») // Сумський історико-архівний журнал. Суми, 2012. – № 18–19. – С. 18–24.

<sup>15</sup> *Косенко, О. В.* Архівна україніка міжвоєнного періоду в Болгарії // Архіви України. К., 2011. – № 2. – С. 204–211.

<sup>16</sup> *Йованович, М.* Русская эмиграция на Балканах: 1920–1940. М.: Библиотека-фонд «Русское зарубежье»; Русский путь, 2005, с. 136–139.

<sup>17</sup> *Косик, В. И.* Украинский вопрос и проблема «балканизации» России в среде русских эмигрантов в 1930-е годы: в связи с выходом в свет сборника документов «Чему свидетели мы были» // Славяноведение. М., 1999. – № 4. – С. 64–70; *Шнирельман, В. А.* Русские, нерусские и евразийский федерализм: евразийцы и их оппоненты в 1920-е годы // Славяноведение. М., 2002. – № 4. – С. 3–20; На путях становления украинской и белорусской наций: факторы, механизмы, соотношения / Ин-т славяноведения РАН. М.: ООО «Стратегия», 2004, с. 247–248.

<sup>18</sup> *Даскалов, Д.* Издательская деятельность русской эмиграции в Болгарии // Славяноведение. М., 1996. – № 5. – С. 89–91; *Даскалов, Д.* Бялата емиграция в България. София: УИ «Св. Климент Охридски», 1997, с. 161–166.

<sup>19</sup> *Кьосева, Ц.* България и руската емиграция 20-те–50-те години на ХХ в. София: IMIR, 2002, с. 16.

<sup>20</sup> *Мангачев, П.* Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни (1918–1944 г.). София: Колбис, 2011, 321 с.

<sup>21</sup> *Райчевски, С.* Украински организации в България. // Детонация. София, 2009. – Февруари. – С. 4.

<sup>22</sup> *Жуківський, В.* До 130-річчя з дня народження М. І. Парашука (1878–1963) – видатного українського скульптора, автора пам'ятника М. П. Драгоманова // Матеріали першої, другої та третьої наукових конференцій «Драгоманівські студії». Софія, 2008, с. 74–80; *Якімова, А.* Українці в Болгарії: філософія історичного буття (нарис). Софія, 2011, с. 43–75.

<sup>23</sup> Українската емиграция в България след Първата световна война: Документален каталог. / Автори і сьставители В. Москаленко, Е. Хакова; превод на укр. език В. Москаленко. Софія [б. и.], 2000. 151 с.

<sup>24</sup> *Хакова, Е.* Проф. Михайло Иванович Парашчук. Скульптор и общественно-политически деец (1878–1963): Научно-инвентарен опис на личния архив на проф. Михайло Парашчук ЦДА на Р.Б. Ф. 1717К. / Е. Хакова, В. Москаленко. София: Парадигма, 2007, 349 с.

<sup>25</sup> *Чернявски, Г. Й.* Борбата на БКП против врангелисткия заговор. / Г. Й. Чернявський, Д. Даскалов. София: Изд. на БКП, 1964, с. 37; *Даскалов, Д.* Бялата емиграция в България. София: УИ «Св. Климент Охридски», 1997, с. 59; *Йованович, М.* Обзор переселения русских беженцев на Балканы // Русский исход. СПб.: Алетей, 2004, с. 189; *Кьосева, Ц.* България и руската емиграция (20-те–50-те години на ХХ в.). София: IMIR, 2002, с. 24.

<sup>26</sup> *Николов, Ц.* Дейността на БКП в защита на Съветска Русия (1917–1922). София: Изд. на БКП, 1960, с. 163; *Чернявски, Г. Й.* Борбата на БКП против врангелисткия заговор. / Г. Й. Чернявський, Д. Даскалов. София: Изд. на БКП, 1964, с. 37; *Спасов, Л.* Врангеловата армия в България 1919–1923. София: УИ «Св. Климент Охридски», 1999, с. 101–102.

<sup>27</sup> Централний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1429, оп. 2, спр. 153, арк. 2.

<sup>28</sup> ЦДАВО, ф. 1075, оп. 2, спр. 476, арк. 234зв; ф. 1078, оп. 2, спр. 210, арк. 4 зв; Срібняк І. Початки української військової еміграції на Балканах (1921–1923 рр.) // Військово-історичний альманах. К., 2006. – № 2. – С. 48.

<sup>29</sup> Централний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 1, оп. 20, спр. 1311, арк. 29; *Павленко, В.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. К., 1995, с. 16.

<sup>30</sup> ЦДАВО, ф. 1429, оп. 2, спр. 153, арк. 2.

<sup>31</sup> Україна крізь віки: в 15 т. Т. 15: Українці в світі. / В. П. Трошинський, А. А. Шевченко. К.: Альтернативи, 1999, с. 180.

<sup>32</sup> ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 308, арк. 107.

<sup>33</sup> *Гетманенко, О. Д.* Черная белая гвардия (о судьбе белогвардейцев-эмигрантов). / О. Д. Гетманенко, А. А. Юшко // Военно-исторический журнал. М., 1989. – № 11. – С. 41.

<sup>34</sup> Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ), ф. Р-9145, оп. 1, д. 324, л. 1 боб.

<sup>35</sup> ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282, арк. 212; Н. М. Лист з Царгороду. Врангель і Україна // Воля. Т. 4. Ч. 4. Відень, 1920, с. 188.

<sup>36</sup> Централен державен архив (далі – ЦДА), ф. 1717К, оп. 1, а. е. 415, л. 1–2; *Мангачев, П.* Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни (1918–1944 г.). София: Колбис, 2011, с. 34.

<sup>37</sup> Українська еміграція в Болгарії // Трибуна України. Ч. 2–3. Варшава, 1923. с. 114–115.

- <sup>38</sup> Див.: *Тинченко, Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): біограф. довідник. Кн. 1. К.: Темпора, 2007, 536 с.; Кн. 2. К.: Темпора, 2011, с. 60, 63.
- <sup>39</sup> ЦДАВО, ф. 4, оп. 1, спр. 567, арк. 3зв.
- <sup>40</sup> ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282, арк. 212.
- <sup>41</sup> ЦДАВО, ф. 3696, оп. 2, спр. 308, арк. 103зв–104, 108.
- <sup>42</sup> Українська політична еміграція 1919–1945, с. 355.
- <sup>43</sup> *Йованович, М.* Русская эмиграция на Балканах: 1920–1940, с. 123.
- <sup>44</sup> *Мангачев, П.* Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни, с. 232.
- <sup>45</sup> *Власенко, В.* До громадсько-політичної діяльності Василя Филоновича у Болгарії у 1921–1922 рр., с. 103–105; він же. До історії міжвоєнної української політичної еміграції на Балканах, с. 130–131.
- <sup>46</sup> Українська еміграція в Болгарії // *Трибуна України*. Ч. 2–3. Варшава, 1923, с. 114.
- <sup>47</sup> ЦДА, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 510, л. 17.
- <sup>48</sup> *Мангачев, П.* Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни, с. 229.
- <sup>49</sup> ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 262, арк. 34
- <sup>50</sup> Жив'юк А. Між ендеками й більшовиками: Микола Ніцкевич в українському націоналістичному русі 1920–1940-х рр. // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Х., 2010. – № 2 (35). – С. 231.
- <sup>51</sup> *Павленко, В.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр., с. 175–177; *Мангачев, П.* Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни, с. 229–231. Зауважимо, що у документах МВС Болгарії, на які посилаються автори, неодноразово зустрічається плутанина щодо імен членів управи УКО, зокрема, Володимира (Івана) Колісниченка, Доната (Данона) Криворучка, Петра (Івана) Литвиненка, Миколи (Михайла) Ніцкевича та ін.
- <sup>52</sup> ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282, арк. 189; *Кентій, А. В.* Збройний чин Українських Націоналістів 1920–1956: історико-архівні нариси. Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. К., 2005, с. 100.
- <sup>53</sup> Жив'юк А. Між ендеками й більшовиками: Микола Ніцкевич в українському націоналістичному русі 1920–1940-х рр., с. 230–231.
- <sup>54</sup> *Мангачев, П.* Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни, с. 228.
- <sup>55</sup> Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1927–1930. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005, с. 290; Т. 2. Ч. 2: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським (1927–1934 рр.). К., 2007, с. 286, 444–445.
- <sup>56</sup> Хроніка. В Болгарії. Річні загальні збори Українського культурного об'єднання в Бургасі // *Тризуб*. Париж, 1935. – № 23. – С. 25–26.
- <sup>57</sup> ЦДА, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 338, л. 4, 6.
- <sup>58</sup> *Мангачев, П.* Украинската емиграция в България през периода между двете световни войни, с. 229.
- <sup>59</sup> ЦДА, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 290, л. 3.
- <sup>60</sup> ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282, арк. 55; *Наріжний, С.* Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). – С. 120.
- <sup>61</sup> Подорожній. Де-що про українську еміграцію на Балканах (Лист з Балканів) // *Тризуб*. Париж, 1928. – № 9. – С. 14.
- <sup>62</sup> *Націоналіст*. Лист з Болгарії // *Розбудова нації*. Прага, 1929. – № 6–7. – С. 246–247.
- <sup>63</sup> *Цибульський, Б.* Лист з Болгарії // *Тризуб*. Париж, 1929. – № 36. – С. 16–19.
- <sup>64</sup> *Черепин, С.* Недоверие // *Тризуб*. Париж, 1932. – № 10. – С. 6; Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 2. Ч. 2: 1931–1934. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2010, с. 432; *Мандрик, М.* Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006, с. 205.
- <sup>65</sup> Об'єднання українських організацій за кордоном // *Розбудова нації*. Ч. 1–2. Прага, 1932, с. 1.
- <sup>66</sup> ЦДА, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 510, л. 13, 15; *Кульчицький, С.* Перша пластова еміграція // *Пластовий шлях*. Ч. 5. Мюнхен, 1951, с. 33.
- <sup>67</sup> ЦДА, ф. 1717К, оп. 2, а. е. 347, л. 2.
- <sup>68</sup> ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 278, арк. 176; спр. 282, арк. 189.
- <sup>69</sup> Хроніка. В Болгарії. Карпилівський Г. 1-й український конгрес у Софії // *Тризуб*. Париж, 1933. – № 41. – С. 30–31.
- <sup>70</sup> *Малинівський, Я.* Перший делегатський з'їзд Союзу Українських Організацій в Болгарії (Лист із Софії) // *Тризуб*. Ч. 3–4. Париж, 1935, с. 14–16.
- <sup>71</sup> ЦДА, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 414, л. 2; Жив'юк А. Між ендеками й більшовиками: Микола Ніцкевич в українському націоналістичному русі 1920–1940-х рр., с. 231.
- <sup>72</sup> *Незалежний*. Лист із Болгарії // *Тризуб*. – Париж, 1930. – № 46. – С. 9–10.
- <sup>73</sup> Научен архив на Българска академия на науките (далі – НА–БАН), ф. 11К, оп. 2, а. е. 585, л. 27.

- <sup>74</sup> НА–БАН, ф. 11К, оп. 5, а.е. 300, л. 7–8.
- <sup>75</sup> Хроніка. В Болгарії. Місцева культурно-просвітня організація «Славянська Беседа» // Тризуб. Париж, 1930. – № 4. – С. 30.
- <sup>76</sup> Хроніка. В Болгарії. Слов'янський вечір у Софії // Тризуб. Париж, 1932. – № 20. – С. 24.
- <sup>77</sup> ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282, арк. 189.
- <sup>78</sup> *Мангачев, П.* Українська еміграція в Болгарія през периода между двете световни войни, с. 229.
- <sup>79</sup> *Наріжний, С.* Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої), с. 121.
- <sup>80</sup> ЦДАГО, ф. 269, оп.3, спр. 124, арк. 1-7.
- <sup>81</sup> *Даскалов, Д.* Издательская деятельность русской эмиграции в Болгарии // Славяноведение. М., 1996. – № 5. – С. 89, 91; *Богуславський, О. В.* Преса міжвоєнної політичної еміграції і боротьба за незалежність України: історичний шлях, досвід, дискусії. Запорозжя: Просвіта, 2008, с. 45, 365.
- <sup>82</sup> *Шелудько, Д.* Українська справа в Болгарії (Лист з Болгарії) // Воля. Т. 2. Ч. 5. Відень, 1920, с. 214.
- <sup>83</sup> Ріжні вісти. Роковини смерті Т. Шевченка в Болгарії // Український сурмач. Ч. 2. Каліш-Щипйорно, 1922, с. 8; ГАРФ, ф. Р-7440, оп. 1, д. 28, л. 17.
- <sup>84</sup> Хроніка. В Болгарії. Свято Шевченка в Софії // Тризуб. Париж, 1928. – № 11. – С. 28.
- <sup>85</sup> Държавен архив г. София, ф. 1318К, оп. 1, а.е. 47, л. 154.
- <sup>85</sup> Хроніка. В Болгарії. Софіянець. Свято Шевченка в Софії // Тризуб. Париж, 1928. – № 25. – С. 29.
- <sup>86</sup> Хроніка. В Болгарії. Шевченківське свято в Софії // Тризуб. Париж, 1932. – № 17. – С. 13.
- <sup>87</sup> Хроніка. В Болгарії. Балкан. Шевченківське свято в Софії // Тризуб. Париж, 1933. – № 16–17. – С. 29.
- <sup>88</sup> Хроніка. В Болгарії. З нагоди 12-ої річниці проголошення незалежності України // Тризуб. Париж, 1930. – № 9. – С. 28.
- <sup>89</sup> Хроніка. В Болгарії. З нагоди 12-ої річниці проголошення незалежності України // Тризуб. Париж, 1930. – № 9. – С. 28.
- <sup>90</sup> Хроніка. В Болгарії. Карпилівський Г. Свято незалежності в Софії // Тризуб. Париж, 1932. – № 16–17. – С. 28–29.
- <sup>91</sup> Хроніка. В Болгарії. Софіянин. Українське національне свято в Софії // Тризуб. Париж, 1935. – № 14. – С. 13.
- <sup>92</sup> Хроніка. В Болгарії. Карпилівський Г. Панахида по Головному Отаманові С. Петлюрі в Софії // Тризуб. Париж, 1933. – № 26–27. – С. 44.
- <sup>93</sup> Хроніка. Роковини смерті бл. пам. С. Петлюри. Малинівський М. Обходина 8 річниці смерті С. Петлюри в Болгарії // Тризуб. Париж, 1934. – № 21. – С. 14–15.
- <sup>94</sup> Хроніка. Болгарія // Гуртуймося. Прага, 1938. – № 2 (XXIII). – С. 23.
- <sup>95</sup> Хроніка. В Болгарії. Українська громада в Болгарії // Тризуб. Париж, 1930. – № 4. – С. 30; Хроніка. В Болгарії. З життя української колонії в Болгарії // Тризуб. Париж, 1930. – № 9. – С. 28.
- <sup>96</sup> Хроніка. В Болгарії. Карпилівський Г. Дитяча ялинка в Софії // Тризуб. Париж, 1933. – № 14. – С. 15.
- <sup>97</sup> *Наріжний, С.* Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої), с. 121.
- <sup>98</sup> *Мангачев, П.* Українська еміграція в Болгарія през периода между двете световни войни, с. 56.